

УДК 581.6/.9: 582.71

А.І. Опалко, О.Д. Андрієнко, О.А. Опалко

Національний дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
вул. Київська, 12а, м. Умань, Черкаська обл., 20300 Україна
e-mail: opalko_a@ukr.net

ПРЕДСТАВНИКИ *AMELANCHIER* MEDIK. У НДП "СОФІЙВКА" НАН УКРАЇНИ

Ботанічні сади, види ірги, інтродукція, колекція

ПРЕДСТАВНИКИ *AMELANCHIER* MEDIK. У НДП "СОФІЙВКА" НАН УКРАЇНИ.
А.І. Опалко, О.Д. Андрієнко, О.А. Опалко. – Представлено колекцію видів роду *Amelanchier* Medik. Національного дендрологічного парку "Софіївка" НАН України.

ПРЕДСТАВИТЕЛІ *AMELANCHIER* MEDIK. В НДП "СОФІЙВКА" НАН УКРАЇНИ.
А.І. Опалко, О.Д. Андрієнко, О.А. Опалко. – Представлена колекція видів роду *Amelanchier* Medik. Національного дендрологічного парку "Софіївка" НАН України.

***AMELANCHIER* MEDIK. AT THE NDP "SOFIYIVKA" OF THE NAS OF UKRAINE.**
A.I. Opalko, O.D. Andrienko, O.A. Opalko. – The collection of *Amelanchier* Medik. genus at the National Dendrological Park "Sofiyivka" of the NAS of Ukraine is presented.

Рід *Amelanchier* Medik. (ірга) належить до родини Rosaceae Juss., підродини Spiraeoideae C. Agardh, надтриби Pyrodae Camp., Ev., Morg. et Dick., триби Pyreae Baill., підтриби Pyrinae Dumort., що поглинула колишню підродину Maloideae C. Weber (Pomoideae Focke) (Campbell et al., 2007). Деяко по-іншому класифікує цей рід А.Л. Тахтаджян (Takhtajan, 2009), однак і він підтримує необхідність ревізії Maloideae і засвідчує рід *Amelanchier* як один з таксонів Pyroideae (Maloideae).

В Україні представники роду *Amelanchier* вважаються нетрадиційними для вітчизняного садівництва рослинами, однак з ростом добробуту населення інтерес до них та багатьох інших перспективних, але наразі недооцінених у нашій країні садових рослин, що здебільшого відомі вузькому колу любителів дикої природи, зріс. Йдеться, насамперед, про види *Hippophae* L. (обліпиху), *Lonicera* L. (жимолость), *Sorbus* L. (горобину) й *Viburnum* L. (калину), які разом з іргою нині набувають все більшої популярності завдяки декоративності та високим лікувально-дієтичними якостям їхніх плодів. Донедавна вважалось, що рід *Amelanchier* об'єднує близько 25 видів, циркумполярно поширених у зонах помірного клімату, з яких в Україні ростуть переважно два тетраплоїдних 68-хромосомних види: ірга звичайна, або овальна – *A. ovalis* Medik. та ірга канадська – *A. canadensis* (L.) Medik. Крім того, певне значення мають ірга колосиста – *A. spicata* (Lam.) K. Koch, ірга малоплідна – *A. bartramiana* (Tausch) M. Roem., ірга вільхолиста – *A. alnifolia* (Nutt.) Nutt. ex M. Roem., ірга рясноквітуча – *Amelanchier alnifolia* var. *semintegrifolia* (Hook.) C.L. Hitchc. (Опалко, 2000).

До робочого переліку відомих видів рослин, укладеного науковцями Королівських ботанічних садів у Кью і Ботанічного саду Міссурі (надалі – Кью і Міссурі) за 2010 рік внесено 133 латинські назви представників роду *Amelanchier*. З них статус визнаних отримали лише 14 (17,9%). Решта вважаються синонімами – 23 (29,5%) та непевними тимчасовими назвами – 41 (52,6%), на визнанні яких не наполягали навіть їхні автори (The Plant List..., 2010). На лютий 2012 року у список рослин Королівських ботанічних садів у Кью (надалі – Кью) внесено 246 назв представників роду (167 видів і 79 внутрішньовидових таксонів), однак з них визнано 41 назву (16,7%), з яких 28 видових і 13 назв внутрішньовидових таксонів (Catalogue of Life..., 2012). Натомість 67 (27,2%) видових назв вважаються синонімами, а 72 (29,3%) тимчасовими. У списку внутрішньовидових таксонів з 79 наведених латинських назв також нараховують 52 (21,1%) синоніми і 14 (5,7%)

тимчасово визнаних назв.

Морфологічне варіювання ознак вегетативних і генеративних органів, велика кількість дивергентних і проміжних форм у роді *Amelanchier* (Blanchard, 1907), поліплоїдія, гібридизація, а також виявлена відносно недавно (Campbell et al., 1985) схильність до апоміксису, що спричинюють появу так званих агамовидів (Campbell and Wright, 1996), зумовлюють певні таксономічні труднощі і спонукають до розширення колекцій та більш ґрунтовного їх вивчення.

Матеріали та методи

Вивчали видовий склад колекції роду *Amelanchier* Національного дендрологічного парку "Софіївка" НАН України (НДП "Софіївка"). Необхідність ідентифікації представників цього роду зумовлено їхньою плодово-декоративною цінністю, медоносними, лікувальними та ґрунтозакріплювальними властивостями, а також світовою тенденцією щодо впорядкування системи роду *Amelanchier*. Зроблено спробу узагальнення інформації з доступних публікацій (Blanchard, 1907; Campbell et al., 1985; Campbell, Wright, 1996; Меженський, 2007; Campbell et al., 2007; Козловский и др., 2009; Takhtajan, 2009), а також баз даних провідних ботанічних установ (The Plant List..., 2010; Catalogue..., 2012) з матеріалами власних спостережень.

Результати та їх обговорення

Рід *Amelanchier* у Каталозі НДП "Софіївка" 2000 року був представлений тільки двома раніше інтродукованими видами *A. ovalis* та *A. spicata* (Каталог..., 2000). Впродовж 2009–2010 рр. їхня кількість збільшилась до п'яти (Динаміка..., 2011), а нині становить 11 найменувань (табл.). 3-поміж них трапляються рослини, які завезені в "Софіївку" у 50–60 рр. минулого сторіччя, однак ідентифіковані лише у 2004–2010 рр., а також нові надходження з різних ботанічних установ. Всі вони успішно ростуть і розмножуються на дослідних ділянках і в розсаднику, а деякі в живоплотах та паркових композиціях.

Склад колекції роду *Amelanchier* НДП "Софіївка" НАН України у порівнянні зі списками баз даних Королівських ботанічних садів у Кью і Ботанічного саду Міссурі

Catalogue of Life..., 2012	The Plant List..., 2010	Колекція НДП "Софіївка"
1	2	3
<i>A. alnifolia</i> (Nutt.) Nutt. ex M. Roem.	синонім: <i>A. sanguinea</i> var. <i>alnifolia</i> (Nutt.) P. Landry	<i>A. alnifolia</i> (Nutt.) Nutt. ex M. Roem.
синонім: <i>A. ovalis</i> Medik.	<i>A. amelanchier</i> (L.) H. Karst.	відсутній
<i>A. arborea</i> (F. Michx.) Fernald	<i>A. arborea</i> (F. Michx.) Fernald	відсутній
<i>A. asiatica</i> (Siebold & Zucc.) Endl. ex Walp.	<i>A. asiatica</i> (Siebold & Zucc.) Endl. ex Walp.	<i>A. asiatica</i> (Siebold & Zucc.) Endl. ex Walp.
<i>A. australis</i> Standl.	статус нез'ясований	відсутній
<i>A. bakeri</i> Greene	статус нез'ясований	відсутній
<i>A. bartramiana</i> (Tausch) M. Roem.	<i>A. bartramiana</i> (Tausch) M. Roem.	відсутній
<i>A. canadensis</i> (L.) Medik.	синонім: <i>Pyrus canadensis</i> (L.) Farw.	<i>A. canadensis</i> (L.) Medik.
<i>A. covillei</i> Standl.	синонім: <i>A. utahensis</i> var. <i>covillei</i> (Standl.) N.H. Holmgren	відсутній
<i>A. cretica</i> (Willd.) DC.	відсутній	відсутній
<i>A. cusickii</i> Fernald	синонім: <i>A. florida</i> var. <i>cusickii</i> (Fernald) B. Boivin	відсутній
синонім: <i>Malacomeles denticulata</i> (Kunth) G.N. Jones	<i>A. denticulata</i> (Kunth) K. Koch	відсутній
тимчасово визнана назва	синонім: <i>A. alnifolia</i> subsp. <i>florida</i> (Lindl.) Hultén	<i>A. florida</i> Lindl.
синонім: <i>A. sanguinea gaspensis</i> Wiegand	<i>A. gaspensis</i> (Wiegand) Fernald & Weath.	відсутній
<i>A. grandiflora</i> Rehder	<i>A. grandiflora</i> (Wiegand) Wiegand	відсутній

Закінчення таблиці

1	2	3
синонім: <i>A. rotundifolia</i> subsp. <i>integrifolia</i> (Boiss. & Hohen.) Browicz	<i>A. integrifolia</i> Boiss. & Hohen.	відсутній
<i>A. intermedia</i> Spach	статус невирішений	відсутній
<i>A. laevis</i> Wiegand	синонім: <i>A. borea</i> subsp. <i>laevis</i> (Wiegand) S.M. McKay ex P. Landry	<i>A. laevis</i> Wiegand
<i>A. lamarckii</i> F.G. Schroed.	відсутній	відсутній
синонім: <i>A. canadensis</i> (L.) Medik.	<i>A. lucida</i> (Fernald) Fernald	відсутній
<i>A. neglecta</i> Egg. ex G.N. Jones	статус нез'ясований	відсутній
<i>A. obovalis</i> (Michx.) Ashe	синонім: <i>A. canadensis</i> subsp. <i>obovialis</i> (Michx.) P. Landry	відсутній
синонім: <i>A. canadensis</i> (L.) Medik.	<i>A. oblongifolia</i> (Torr. & A. Gray) M. Roem.	відсутній
синонім: <i>A. utahensis</i> var. <i>utahensis</i>	<i>A. oreophila</i> A. Nelson	відсутній
<i>A. ovalis</i> Medik.	<i>A. ovalis</i> Medik.	<i>A. ovalis</i> Medik.
<i>A. pallida</i> Greene	синонім з нез'ясованим статусом: <i>A. alnifolia</i> subsp. <i>pallida</i> (Greene) A.E. Murray	відсутній
<i>A. parviflora</i> Boiss.	відсутній	відсутній
<i>A. pumila</i> (Nutt. ex Torr. & A.Gray) M. Roem.	статус нез'ясований	відсутній
<i>A. quinti-martii</i> Louis-Marie	статус нез'ясований	відсутній
тимчасово визнана назва	статус нез'ясований	<i>A. rotundifolia</i> (Lam.) K. Koch
<i>A. sanguinea</i> (Pursh) DC.	<i>A. sanguinea</i> (Pursh) DC.	<i>A. sanguinea</i> (Pursh) DC.
<i>A. sinica</i> (C.K. Schneid.) Chun	<i>A. sinica</i> (C.K. Schneid.) Chun	відсутній
<i>A. spicata</i> (Lam.) K. Koch	синонім з нез'ясованим статусом: <i>A. canadensis</i> subsp. <i>spicata</i> (Lam.) A. Löve & D. Löve	<i>A. spicata</i> (Lam.) K. Koch
<i>A. stolonifera</i> Wiegand	статус нез'ясований	<i>A. stolonifera</i> Wiegand
<i>A. turkestanica</i> Litv.	статус нез'ясований	відсутній
<i>A. utahensis</i> Koehne	синонім з нез'ясованим статусом: <i>A. alnifolia</i> var. <i>utahensis</i> (Koehne) M.E. Jones	<i>A. utahensis</i> Koehne

До таблиці внесено всі назви представників роду *Amelanchier*, які культивуються у НДП "Софіївка", рослини яких вдалося ідентифікувати, а також назви, визнані бодай в одному з вищезгаданих каталогів. Такий підхід дає змогу усвідомлено планувати подальший пошук джерел поповнення колекції НДП "Софіївка".

Вид *A. alnifolia* нещодавно завезено з Криворізького ботанічного саду НАН України (КБС). Видова назва у робочому переліку відомих видів рослин Кью і Міссурі вважається синонімом *A. sanguinea* var. *alnifolia* (Nutt.) P. Landry (The Plant List., 2010), хоча у списку Кью визнається самостійним видом (Catalogue of Life., 2012).

Вид *A. asiatica* завезено з Ботанічного саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Тараса Шевченка у 2009 році.

Рослини *A. canadensis* вперше було завезено у 1959 році з Ботанічного саду Мінська (нині Центральний ботанічний сад НАН Білорусі), однак після перенесення рослин з внутрішньо-паркового на нині діючий дослідно-виробничий розсадник певність щодо їхньої видової приналежності була поставлена під сумнів, що спонукало до повторної інтродукції цього виду у 2010 році з КБС. Видова назва у переліку Кью і Міссурі вважається синонімом *Pyrus canadensis* (L.) Farw. (The Plant List., 2010), натомість у списку Кью визнається самостійним видом (Catalogue of Life., 2012).

Схожа історія повторної (у 2010 році) інтродукції з КБС рослин *A. florida*, предста-

вники якого вперше були завезені у 1959 році з Ленінградського ботанічного саду (нині Ботанічний сад Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова РАН). У переліку Кью і Міссурі ця назва вважається синонімом *A. alnifolia* subsp. *florida* (Lindl.) Hultén (The Plant List..., 2010), а у списку Кью тимчасово визнаним видом (Catalogue of Life..., 2012).

Так само *A. laevis* вперше було завезено у 1958 році з Ботанічного саду Узбекистану (нині Ботанічний сад АН РУ) і повторно інтродуковано у 2010 році з КБС. Назва *A. laevis* у переліку Кью і Міссурі вважається синонімом *A. borea* subsp. *laevis* (Wiegand) S.M. McKay ex P. Landry (The Plant List..., 2010), а у списку Кью визнаним самостійним видом (Catalogue of Life..., 2012).

Вид *A. ovalis* класифікується як давно повсюдно поширений (в усіх кварталах "Софіївка") вид (Каталог..., 2000). Ця назва визнається обома згаданими каталогами (The Plant List..., 2010; Catalogue of Life..., 2012).

Видова назва *A. rotundifolia*, рослини якого було завезено у 1958 році з Каунаського ботанічного саду (нині Ботанічний сад університету Вітаутаса Великого), внесена у перелік Кью і Міссурі як назва виду з нез'ясованим статусом (The Plant List..., 2010), а у списку Кью вважається тимчасово визнаною видовою назвою, що близько за змістом до попереднього статусу (Catalogue of Life..., 2012).

Повторна (у 2010 році) інтродукція з КБС рослин *A. sanguinea*, представники якого вперше були завезені у 1958 році з Ленінградського ботанічного саду (нині Ботанічний сад Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова РАН), сприятиме уточненню видової приналежності існуючих рослин. Видова назва визнається обома згаданими каталогами (The Plant List..., 2010; Catalogue of Life..., 2012), що дає підстави для впевненості у її статусі.

A. spicata, так само як і *A. ovalis*, класифікується як давно поширений в усіх кварталах парку вид (Каталог..., 2000). Однак варіювання ознак вегетативних і генеративних органів у віднесених до цього виду рослин спонукає до більш ґрунтового аналізу. Тому отримані з КБС представники *A. spicata* у 2010 році були висаджені в колекції НДП "Софіївка" для порівняння і уточнення статусу існуючих під цією назвою рослин. У переліку Кью і Міссурі *A. spicata* вважається синонімом *A. canadensis* subsp. *spicata* (Lam.) Á. Löve & D. Löve з нез'ясованим статусом (The Plant List..., 2010). Натомість у списку Кью *A. spicata* визнано самостійним видом (Catalogue of Life..., 2012).

До нових надходжень представників роду *Amelanchier* належать завезені з КБС у 2010 році рослини *A. stolonifera* та *A. utahensis*. При цьому *A. stolonifera* у переліку Кью і Міссурі класифікується як вид з нез'ясованим статусом, *A. utahensis* як синонім *A. alnifolia* var. *utahensis* (Koehe) M.E. Jones з нез'ясованим статусом, тоді як у списку Кью обидва вважаються самостійними видами (Catalogue of Life..., 2012).

Схожі розбіжності у підходах щодо впорядкування видових назв і уточнення складу роду спостерігаються при порівнянні назв інших видів, доки відсутні у колекції *Amelanchier* НДП "Софіївка", але наявних у переліку Кью і Міссурі (The Plant List..., 2010) та списку Кью (Catalogue of Life..., 2012). Бажаного консенсусу можна досягти внаслідок поєднання результатів ідентифікації видів за класичними (морфологічними) і молекулярно-генетичними критеріями.

Висновки

Результати спостережень за представниками роду *Amelanchier* засвідчили можливість різнобічного їх використання в озелененні регіону, що сприятиме підвищенню декоративності і естетичного рівня існуючих зелених насаджень та збільшенню привабливості для туристів та інших категорій відпочиваючих.

Виявлені розбіжності щодо видової і внутривидової класифікації представників роду *Amelanchier* свідчать про незавершеність системи роду і необхідність проведення власних досліджень класичними і молекулярно-генетичними методами.

Динаміка таксономічного складу насаджень Національного дендропарку "Софіївка" НАН України / І. С. Косенко, В. М. Грабовий, О. К. Мороз та ін. // Автохтонні та інтродуковані рослини : Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 7. – С. 15–24.

Каталог рослин дендрологічного парку "Софіївка" : довід. посібник / [О. В. Білик, Л. В. Вегера ,

- М. М. Джим та ін.] ; під ред. І. С. Косенка. – Умань : НДП "Софіївка", 2000. – 160 с.
- Козловский Б. Л. Кустарники // Ассортимент древесных растений для зеленого строительства в Ростовской области : монография / Б. Л. Козловский, Т. К. Огородникова, М. В. Куропятников, О. И. Федоринова. – Ростов-на-Дону : Изд-во ЮФУ, 2009. – С. 163–300.
- Меженський В. М. Склад і використання колекції нетрадиційних плодових культур. 4. Ірга (*Amelanchier* Medik.) / В. М. Меженський // Генетичні ресурси рослин. – 2007. – № 4. – С. 51–56.
- Опалко А. І. Селекція зерняткових культур / А. І. Опалко // Селекція плодових і овочевих культур : підруч. / А. І. Опалко, Ф. О. Заплічко. – К. : Вища шк., 2000. – С. 345–385.
- Blanchard W. H. Our eastern shadwoods / W. H. Blanchard // *Torreya*. – 1907. – Vol. 7, N 5. – P. 97–102.
- Campbell C. S. Apomixis in *Amelanchier laevis*, shadbush (Rosaceae, Maloideae) / Christopher S. Campbell, Craig W. Greene, Benedict F. Neubauer, Jean M. Higgins // *American Journal of Botany*. – 1985. – Vol. 72, N 9. – P. 1397–1403.
- Campbell C. S. Phylogeny of subtribe *Pyrinae* (formerly the *Maloideae*, *Rosaceae*): Limited resolution of a complex evolutionary history / Christopher S. Campbell, Rodger C. Evans, D. R. Morgan, Timothy A. Dickinson, M. P. Arsenault // *Plant systematics and evolution* – 2007. – Vol. 266, N 1–2. – P. 119–145.
- Campbell C. S. Apomixis, hybridization, and taxonomic complexity in eastern North American *Amelanchier* (Rosaceae) / Christopher S. Campbell, Wesley A. Wright // *Folia Geobotanica and Phytotaxonomica*. – 1996. – Vol. 31, N 3. – P. 345–354.
- Catalogue of Life: 3rd February 2012 // Catalogue by Royal Botanical Gardens Kew [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.catalogueoflife.org/search/all/key/Amelanchier/match/1>
- Takhtajan A. L. Flowering plants / Armen L. Takhtajan [corr. 2nd ed.]. – N.Y. : Springer Science+Business Media, 2009. – 871 p.
- The Plant List by the Royal Botanic Gardens Kew and Missouri Botanical [Електронний ресурс. — 2010. : Режим доступу : <http://www.theplantlist.org/tpl/search?q=Amelanchier>

Надійшла 05.03.2012 р.